

Obsah

Předmluva: Estetika přírody – Česká stopa (<i>V. Žuska</i>)	7
Úvodem k problematice estetiky přírody (<i>K. Stibral, O. Dadejík, boxy V. Žuska</i>)	12
I. Estetika přírody na Karlově univerzitě	55
Josef Durdík – herbartovská estetika i Darwin (<i>K. Stibral</i>)	57
Otakar Hostinský – Příroda ve vztahu k umění (<i>K. Stibral</i>)	76
Místo přírodního estetického v obecné estetické teorii Jana Mukařovského (<i>O. Dadejík</i>)	101
Krása přírody podle Jaroslava Volka (<i>O. Dadejík, K. Stibral</i>)	120
II. Moravští hegelijáni	139
František Tomáš Bratránek – Příroda jako zrcadlo niternosti (<i>K. Stibral</i>)	141
Krása a vznešenost přírody v <i>Průklesti ku Ladovědě</i> Františka Matouše Klácela (<i>K. Stibral</i>)	163
III. Biologizující estetika	183
Přírodovědná linie s akcentem na vývoj ve střední Evropě (<i>K. Stibral</i>)	185
Josef Velenovský – princip ornamentalismu jako evoluční princip (<i>K. Stibral</i>)	217
Karel Zítko – od fyziologické estetiky k vitalismu (<i>K. Stibral</i>)	226
Český portmannismus – „Mystici z Viničné“ (<i>K. Stibral</i>)	250

Závěr (<i>K. Stibral, O. Dadejík, V. Žuska</i>)	265
Summary	267
Poznámky	272
Bibliografie	298
Jmenný rejstřík	313

Věnováno památce české estetičky Evy Foglarové.

Není-li uvedeno jinak, je autorem boxu autor příslušné kapitoly a autorem fotografií K. Stibral.

Předmluva

Estetika přírody – Česká stopa

Některé knihy již svým názvem vnucují neodbytnou otázku – proč byly napsány? Současně vyvolávají očekávání, často velmi vágní, a proto obtížně splnitelná. V našem případě by mohl čtenář očekávat například historickou sondu do uzavřeného lokálního celku vývoje jedné z filozofických disciplín, případně přírodních věd, „kontaminovaných“ dobovou metafyzikou s přívěškem filozofie krásy. Nebo nějakou formu manifestu militantních ekologů či „definitivní“ řešení problému estetického hodnocení přírody ze strany tzv. exaktních věd. Analogicky s definicí nejvyšší reality indického filozofa Jadžnavalkja může říci: nic z toho, nic z onoho.

Historický rozměr kniha skutečně naplňuje, a to v podobě fazety, v níž se v českém prostředí odráží vývoj světové estetiky i přírodních věd. České přírodní i humanitní vědy však nejen odrážely a odrážejí, nýbrž specificky reagují a přinášejí i původní podněty. V ohnisku zájmu se proto objevuje postupné mizení a stejně postupná renesance zájmu o estetiku přírody, o přírodní krásno a estetické kvality přírody a krajiny v rámci vývoje estetiky, kde G. W. F. Hegel odstartoval zanedbávání přírodního estetického v takové míře, že se například angloamerická analytická estetika XX. století zredukovala na filozofii umění. Jedním z gravitačních center knihy je proto pohyb estetiky, teorie umění, ale i filozofie, sociologie, ekologie a dalších disciplín v mantinelech, vytyčených na jedné straně Kantem (s dominancí čisté přírodní krásy) a na straně druhé zmíněným Hege-

lem (s nadvládou umění a přírodním estetickým jako mdlou a zředěnou odvozeninou). Rozlišování mezi uměleckou krásou a krásou přírodní, kdy pro zjednodušení v žánru předmluvy redukuje veškeré estetické kategorie na tu nejtradičnější, s sebou nese vedle problematiky autonomie přírodního estetického i otázku hranic umění, zejména v „době postmoderní“ více než aktuální.

Spolu s „vnitřními“ problémy estetiky, v jejímž rámci kniha reaguje i na další z řady problémů, tj. aktuálně na poslední krizi umění, se tak dalším sledovaným faktorem, dalece překračujícím sféru oboru, stává expandující zájem o přírodu a krajinu, podnícený ekologií, environmentalismem, turistikou, včetně její cyklo-varianty i obecnějšími proměnami životního stylu. Exodus posledních desetiletí z měst na venkov, jehož jsme svědky i u nás, zhmotněný stavbou věnců prefabrikovaných domků (podnikatelské baroko, paneláky na ležato a můžeme doplnit další pejorativní, tedy hodnotově negativní epiteta) je svědectvím mimo jiné o znovunalezení hodnoty přírody a v neposlední řadě přírodního estetického pro život. To, že je tento vývoj ve své hmotné konkretizaci sebepopírající, že právě masovým přesunem do extravilánu ho měníme na intravilán, je smutný, ale téměř nevyhnutelný paradox, analogický lákáním cestovních kanceláří, které zvou turisty na návštěvu Nové Guineje, „do míst, kam dosud nevzkročila lidská noha“ a kde jsou poslední zbytky člověkem nenarušené přírody. Logicky je takový zájezd možný pouze jednou, to ale prospekty nepřiznají.

Záběr knihy se nevyhnutelně, věren historické realitě, rozpadá do dvou sfér: přírodovědné a filozofické. Filozofická část sleduje velké postavy českých dějin filozofie a především estetiky (což v personální rovině splývá tím více, čím je příslušný filozof/estetik dříve narozený), ať už jde o „vizionáře“ Klácela nebo Bratránka, či estetiky „na plný úvazek“ Durdíka, Hostinského, Mukařovského nebo Volka. Přírodovědná linie sleduje a komentuje přínos přírodovědců, zejména biologů, v mnoha ohledech průkopníků estetiky přírody nejen ve středoevrop-

ském kontextu, jmenovitě Velenovského, Zítka, ze současných pak Neubauera, Komárka a jejich žáky. Zasazuje jejich myšlenky do širších souvislostí úvah přírodovědců a filozofů evropských dějin vědy a filozofie – Goetha, A. von Humboldta, Darwina, Spencera, až po Portmanna a Lorenze.

Oddělení těchto dvou větví, diktované převažujícími přístupy, včetně pojmových aparátů a zastávaných paradigmat, neznamená, že mezi nimi neexistuje vzájemné ovlivňování, interakce a zpětnovazebné působení. Tyto mnohačetné relace neponechává kniha bez povšimnutí a čerpá z nich jeden z důvodů své vlastní existence. Nacházíme-li například v poněkud obstarožním dělení estetických teorií na formální (estetická hodnota a estetická relevance vůbec je založena na specifickém uspořádání částí, proporcí) a obsahové (podstatné je, co forma vyjadřuje, obsah formy) u Jaroslava Volka potenciál průniku obou typů a aplikaci na přírodní estetické ve smyslu výrazu či přesněji exemplifikace druhové podstaty, shledáme tuto aplikaci jako překonanou jak z pohledu estetiky, tak z pohledu biologů. *Potenciál* průniku však zůstává nosný. Nepřekvapí proto, že těsnou analogii nalezneme třeba v současné naratologii (teorii vyprávění) u Gérarda Genetta a jeho průniku konstitutivní (esenciální) poetiky a poetiky kondicionální. Obdobně objevíme ještě bohatší paletu možností u spoluzakladatele českého strukturalismu Jana Mukařovského, navzdory jeho okrajovému zájmu o přírodní estetické. Zkoumání hranic mezi estetickým a non-estetickým (výraz „neestetický“, který by se zde nabízel, znamená v běžném použití negativní estetické hodnocení, tedy výsledek estetického soudu, nikoli něco, co leží mimo sféru estetického), přírodním a lidským (kulturním), uměleckým a mimouměleckým, vymezuje oblasti, které se v mnohém překrývají a tyto překryvy, diferenciacce a odstínění jsou vysoce aktuální i dnes. Postuluje-li Mukařovský (s mnoha dalšími estetiky) estetické vnímání přírody jako perцепci prismaticem zkušenosti s uměním, neznamená to, že oceňujeme pouze ty esteticky relevantní kvality třeba nějaké krajinné scenérie, které

jsme si předtím osvojili díky jakkoli kumulovanému prožitku krajinomaleb. Zkušenost s uměním zahrnuje, a to především a právě u Mukařovského a dalších členů Pražského lingvistického kroužku (tedy českých strukturalistů), i zkušenost s normativní subverzivitou umění, tedy trvalou schopností umění narušovat stávající (estetické) normy. Estetická funkce ve své realizaci, tedy v estetickém prožitku a soudu umožňuje porozumění sobě samému, prožitek ne-identity, tj. i neidentity s ustaveným a ustrnulým sebeobrazem, včetně pozice v normativním obraze světa.

Současná krize umění a obecněji krize kultury a krize hodnot, postmoderna jako krize modernity a instrumentálního rozumu, je zřejmě jednou z mnoha příčin obnoveného zájmu o přírodu, krajinu a rozvoje teoretických disciplín, které se tímto okruhem zabývají, především takřka bouřlivě se rozvíjející environmentální estetiky, ekoestetiky a obecněji estetiky přírody a krajiny. Určíme-li spolu s Paulem Ricoeurem jako symptomy současné krize umění tři charakteristické rysy – zánik ideje krásy, ideje díla a ideje rámce, nalezneme snadno paralelu v estetickém prožitku přírody, kde „dílo“ nenajdeme a „rámec“ jen obtížně, resp. nesouměřitelně se sférou umění, protože ztráta ideje rámce v umění se odehrává uvnitř primárního sociálního či kulturního rámce, komplementu přírodního, nonintencionálního rámce. V tomto smyslu můžeme říci, že se postmoderní umění přiblížilo prožitku přírodního estetična a toto přiblížení „vyprovokovalo“ obnovu zájmu o tuto oblast prožívání a jeho reflexi – estetiku přírody. Idea krásy však v přírodním estetičnu přetrvává i ve smyslu syntézy estetických kvalit a harmonizace estetického objektu. Další analýzy krize moderní kultury, například Hannah Arendtové z počátku 60. let minulého století, poukazují na nástup masové společnosti a masové kultury, jejíž příslušníci se vyznačují výraznou a rostoucí schopností konzumovat, provázenou neschopností usuzovat či dokonce jen rozlišovat. Lavinovitě rostoucí počet anket, soutěží, udělování cen uměleckým dílům a umělcům, volby královen krásy, nejkrásněj-

ších psů apod. tento náhled o neschopnosti vlastního, individuálního estetického soudu jen dosvědčují. Televizní, filmová, literární a další produkce potvrzuje zjištění Harolda Rosenberga z konce 50. let, že masová kultura a nakonec už i umění usilují o dodání intelektuálního rozměru kýči. Revitalizace zájmu o přírodu v její estetické potencialitě, rozšíření žitého světa o dimenzi přírodního estetična a reflexe tohoto rozměru estetikou přírody může představovat jednu z cest z hrozícího propadliště hodnot a příspěvek českých myslitelů k tomuto sílícímu trendu stojí za připomenutí a další domýšlení.

Vlastimil Zuska